

**II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА
КРАЇНОЗНАВСТВА**

УДК 911.3

Олійник Я.Б., Лотоцька Л.Я.

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПЛЕКСНО-
ПРОПОРЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ**

Розкрито сутність комплексно-пропорційного і збалансованого розвитку території. Виявлено вплив пропорційного розвитку видів діяльності на збалансований розвиток регіону. Обґрунтовані сутність та необхідність прогнозування комплексно-пропорційного розвитку.

Ключові слова: комплексно-пропорційний розвиток, компонентна та територіальна структура господарства.

Ключевые слова: комплексно-пропорциональное развитие, компонентная и территориальная структура хозяйства.

Раскрыта сущность комплексно-пропорционального и сбалансированного развития территории. Показано влияние пропорционального развития видов деятельности на сбалансированное развитие региона. Обоснованы сущность и необходимость прогнозирования комплексно-пропорционального развития.

Shown the essence of a complex-proportional and balanced development of the territory. Discovered the influence of proportional development activities on sustainable development in the region. Substantiated the nature and necessity of forecasting complex-proportional development.

Key words: complex-balanced development, component and territorial structure of the economy.

Постановка проблеми. З переходом України до нової системи економічних відносин в суспільстві відбувається перебудова механізму управління всього суспільного комплексу держави. Важлива роль в ньому належить комплексно-пропорційному розвитку. Він покладений забезпечити ефективне використання ресурсного потенціалу території для ефективного функціонування господарства. Суспільно-географічний аспект дослідження спрямований на виявлення галузевих і територіальних диспропорцій в господарському розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню окремих аспектів комплексно пропорційного розвитку приділялось багато уваги з боку вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, розселенські аспекти проблеми викладено в наукових працях Г. М. Лаппо, Ю.І. Пітюренка, Ю. Л. Пивоварова, А. В. Степаненка, промислово-виробничі аспекти проаналізовані С. І. Іщуком, О. К. Кузьмінською, агропромислові – М. Д. Пістуном, Я. Б. Олійником, В. О. Гуцалом, Н. І. Мезенцевою, питання районного і міського планування та територіальної структури агломерацій висвітлено в роботах Є. Н. Перцика, Б. Б. Родомана.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є вивчення та узагальнення напрацювань науковців, що досліджували різні

аспекти комплексно-пропорційного розвитку регіону з позиції економічної та соціальної географії.

Виклад основного матеріалу. Комплексний розвиток передбачає різносторонній, пропорційно взаємопов'язаний розвиток усіх галузей господарства, що може забезпечити швидкі темпи зростання його продуктивних сил і високий рівень ефективності виробництва. Комплексний розвиток виробництва можливий при оптимальному розміщенні його стосовно сировинних і трудових ресурсів, районів збуту продукції через досягнення максимального зниження витрат на виробництво продукції, що сприятиме економії витрат суспільної праці, зниженню собівартості продукції у виробника. Тобто питання комплексності розвитку економічних районів різних таксономічних рангів є важливим чинником, що формує економічну незалежність України.

Комплексний розвиток господарства регіону можна розглядати як суму всіх господарських відносин, суму всього господарського обороту хоча б невеликої місцевості. Ця ідея знайшла свій подальший розвиток у працях М.М.Колосовського і Ю.Г.Саушкіна. Комплексність в організації господарства не втрачає свого значення і в ринковому середовищі, адже науково обгрунтований комплексний розвиток регіону дозволяє раціонально використовувати власні й імпортовані ресурси, вигідно інвестувати кошти у вже існуючі та новостворювані види діяльності людини і через одержання прибутку підтримувати соціальні програми. Питання комплексного економічного та соціального розвитку регіонів важливе при розгляді проблем територіальної організації виробництва. Зміст поняття комплексності змінювався з розвитком продуктивних сил країни. Від класичного уявлення про комплекс як невелике, але господарсько-цілісне утворення, воно трансформувалось в ідею формування економічних районів, їх комплексного економічного і соціального розвитку. Більшість розробок присвячена розвитку комплексують виробництв, що безпосередньо чи опосередковано забезпечують розвиток галузей регіону. Єдиної думки щодо змісту поняття комплексності досі не існує, а дослідники замінили це поняття на пропорційність або збалансованість. Збалансованість розвитку території – це один з аспектів проблеми досягнення комплексності розвитку району, історичний і соціально обумовлений процес як динамічна реакція на зміну економічної ситуації. Це дуже складний поліструктурний і багатогранний процес, що поєднує внутрішньовиробниче, виробничо-демографічне, соціально-виробниче, виробничо-природне та інші види взаємодії, чим обумовлюється його діалектичний зв'язок з поняттям стабільність. Стабільність або збереження пропорцій і темпів зростання є необхідною умовою всякого процесу в будь-який історичний момент. Стабільність як умова збалансованості виявляється у збереженні відповідних пропорцій між основними складовими процесу комплексного розвитку економічного району, якісне і кількісне відображення яких змінюється в часі. Тобто збалансованість – це процес відтворення певних пропорцій, що

забезпечують стабільність у кожний конкретно взятий момент з метою забезпечення прогресу розвитку і його сходження від простого до складного. Мета збалансованого розвитку регіону – це ефективне господарювання із забезпеченням соціальних та екологічно комфортних умов життєдіяльності населення. Пріоритетність природоохоронних заходів і соціологізація виробництва є основними критеріями ефективності розвитку, причому остання повинна постійно підтримуватися всією системою правових і матеріально-фінансових відносин а корегуватися згідно з розвитком продуктивних сил. Досягнення збалансованого економічного, соціального і екологічного розвитку регіонів потребує перебудови всієї системи економічних відносин з урахуванням соціально-економічних і природних особливостей економічних районів. Виміром комплексного розвитку економічного району повинен стати рівень якості життя його населення.

Комплексний розвиток і раціональна спеціалізація відповідають головній вимозі господарювання - досягненню в інтересах суспільства найвищих результатів при мінімальних витратах. Суспільний поділ праці, його рівень і характер, притаманні будь-якій економічній системі, зумовлюють можливості комплексного розвитку через дію механізму ринкової рівноваги, принципи його функціонування, визначають специфіку його прояву на історичному рівні. Ступінь розвитку та економічні межі суспільного поділу праці залежать від стану наявності і рівноваги у структурній збалансованості економічних зв'язків. Взаємозв'язок між економічною рівновагою і суспільним поділом праці характеризується тим, що рівновага безпосередньо впливає на вдосконалення стану комплексного розвитку регіону через макроекономічні чинники. Для комплексного розвитку регіону матеріальною основою, можливістю досягнення економічної рівноваги в ньому (або в сукупності регіонів чи в державі) є об'єктивна зумовленість характеру і рівня розвитку суспільного поділу праці.

Функціональна структура економічного району виявляє себе через поєднання внутрішніх властивостей його частин, компонентів і явищ. Однією з важливих ознак комплексно-пропорційного розвитку території району є пропорційний розвиток видів діяльності людини.

За М.Д. Пістуном за своєю функцією вони поділяються на головні, базові, супутні, додаткові, місцеві та обслуговуючі. Головні галузі або види діяльності формують функціональний профіль району, можуть визначати його контур і межі. Базові галузі або види діяльності постачають сировину і паливо головним та іншим видам діяльності, окремі з яких можуть набирати значення головних. Супутні галузі визначають побічні гілки головних виробництв, базуючись на переробці та використанні сировини і відходів виробництва. Саме вони є важливими для комплексності регіону. Додаткові види діяльності або виробництва не пов'язані з головними, але при певній економічній ситуації можуть посісти їх місце. Місцеві виробництва чи види діяльності задовольняють потреби

населення, активно впливають на рівень його життя і можуть бути опосередковано пов'язані з іншими галузями чи залежати від галузей спеціалізації регіону.

Обслуговуючі галузі виконують важливі функції щодо постачання електроенергії, тепла, води, будівельних матеріалів, виконання ремонтних робіт, перевезення, послуг науки, культури, охорони здоров'я. Ці галузі, як правило, належать до виробничої та соціальної інфраструктури і посилюють можливості комплексного розвитку регіону. Функціонування галузей проявляється через комплекси взаємопов'язаних видів господарської діяльності. Таким чином, комплексний розвиток регіону є процесом економічно і соціально доцільного, пропорційного та збалансованого розвитку всіх видів діяльності людини в межах певної території або країни. Комплексний розвиток повинен охоплювати всі сфери життєдіяльності людини: матеріальне виробництво, невиробничу сферу, інфраструктуру, розселення і зайнятість населення, використання природних ресурсів. Рівень комплексного розвитку регіону можна розглядати як високий, середній чи низький. Якісною ознакою такого розвитку є поєднання і пропорційності у людській діяльності, динамічна рівновага між природними ресурсами та соціально-економічним розвитком окремих територій. Отже, можливо пов'язати місцеві, регіональні особливості з інтересами держави в цілому.

Комплексний розвиток передбачає розмежування сфер та інструментів економічного механізму держави на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях. Власне держава повинна формувати певні конкретні параметри економічної поведінки господарюючих суб'єктів, сприяти комплексному розвитку регіону і всього господарства. Засобом регулювання є створення правової бази щодо дотримання економічної політики. Важливим є дотримання системності у визначенні пріоритетів і напрямів комплексного розвитку господарства, правильність методів реалізації поставлених цілей і власне цілей, а також співвідношення між цілями досягнення комплексного розвитку і тими інструментами, за допомогою яких вони досягатимуться. Комплексний розвиток господарства економічного району забезпечує максимальне ефективне використання місцевих природних і трудових ресурсів, пропорційність у розвитку галузей виробництва. Одночасно комплексність не означає організації замкнутого господарства району без урахування економічних зв'язків з іншими районами. Комплексний розвиток створює умови для економічно доцільного задоволення потреб економічного району за рахунок місцевого виробництва. Кожен район створює свій, економічно виправданий, найбільш повний комплекс галузей господарства, що дозволить з максимальним ефектом використовувати природні і трудові ресурси району, скорочувати нераціональні перевезення. Ступінь комплексного економічного району залежить від рівня розвитку продуктивних сил і можливостей – трудових ресурсів, природних багатств, ґрунтово-кліматичних умов – від успіхів науково-технічної революції,

стану і наявності транспортних засобів тощо. Виробнича спеціалізація економічного району є вираженням територіального поділу праці. Кожен з них має свої ґрунтові, кліматичні, геоморфологічні умови, природні багатства, трудові навички населення і географічне положення, що відрізняє його від інших економічних районів. Саме тому економічно вигідно використовувати найбільш сприятливі умови для розвитку тих чи інших галузей, в певних межах спеціалізувати кожен район на виробництво продукції цих галузей, яка призначена для повного або часткового вивозу в інші райони з метою забезпечення їх потреб.

Галузі обслуговування і спеціалізації постійно знаходяться в тісному, балансовому зв'язку. Галузі, в яких коефіцієнт локалізації і виробництва продукції на одного жителя перевищує одиницю і продукція яких значною мірою вивозиться за межі регіону, належать до галузей виробничої спеціалізації регіону. Важливим питанням є прогнозування комплексного розвитку економічного району, оскільки такий прогноз може стати основою вироблення стратегії, спрямованої на поліпшення характеристик будь-якого регіону, яка одночасно передбачена у просторі та часі програмою дій. Прогнозування включає аналіз, оцінку і передбачення соціальних, економічних, екологічних та науково-технічних процесів і тенденцій; виявлення ключових проблем соціально-економічного розвитку та екологічної ситуації, оцінку цих тенденцій, прогноз нових соціально-економічних ситуацій; виявлення можливих альтернатив розвитку в перспективі та обґрунтування вибору можливості прийняття раціонального управлінського рішення. Розробка такого сценарію передбачає, що система регіонального прогнозування комплексного розвитку повинна бути цілісною, мати складну структуру, яка включатиме блоки і компоненти природного, економічного, соціального, технічного характеру. Необхідно, щоб останні були взаємопов'язані та підпорядковані меті економічного піднесення, мали конкретні параметри. Такий прогноз повинен базуватись на динамічних показниках, що характеризують минуле, спостерігаються сьогодні і передбачаються в майбутньому. Аналіз минулого проводиться для встановлення тенденцій соціально-економічного розвитку регіону. Сьогодні розгляд явищ дає оцінку сучасного стану, прогноз передбачає майбутню демографічну і ресурсозабезпечуючу ситуації а, отже, допомагає попередити суспільство про можливість кризового стану або знайти шляхи виходу з такого становища. Регіональний прогноз зводиться до наступного: визначення мети прогнозу (комплексний розвиток території), об'єкта (регіон), типів прогнозних систем і блоків, що входять до них, вибору прогнозних факторів і визначення залежностей між ними та об'єктами прогнозу, значущості й сили впливу побічних факторів, регіональної локалізації об'єктів, явищ і процесів, розрахункових термінів прогнозу; вибору методів прогнозування і кількості прогнозних варіантів для визначення оптимального варіанта; перевірки достовірності прогнозу на математичних моделях. Довгостроковий прогноз повинен наближатися до

оптимістичного сценарію комплексного розвитку регіону, одночасно враховуючи можливі тренди невизначеності ситуації в будь-якій сфері у регіональному чи загальнодержавному відношенні.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Комплексний розвиток передбачає різносторонній, пропорційно взаємопов'язаний розвиток усіх галузей господарства, що може забезпечити швидкі темпи зростання його продуктивних сил і високий рівень ефективності виробництва. Комплексний розвиток виробництва можливий при оптимальному розміщенні його стосовно сировинних і трудових ресурсів, районів збуту продукції через досягнення максимального зниження витрат на виробництво продукції, що сприятиме економії витрат суспільної праці, зниженню собівартості продукції у виробника. Тобто питання комплексності розвитку економічних районів різних таксономічних рангів є важливим чинником, що формує економічну незалежність України.

Використані джерела:

1. Дорогуцов С.І., Заяць Т.А., Пітюренко Ю.І. та ін. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. – К.: КНЕУ, 2005. – 988 с.
2. Лісовський С.А., Лісовська О.Л. Економіко-географічні дослідження рівнів збалансованості розвитку України та її регіонів./Регіональні проблеми України: Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський, 2007. – 360 с.
3. Колосовський М.М. Теорія економічного районування. - М., Думка, 1969.
4. Пістун М. Д., Провотар Н.І. та ін. Географія агропромислових комплексів. — К.: Либідь, 1997. — 198 с.
5. Саушкін Ю.Г. Економічна географія: історія, теорія, методи, практика. - М., Думка, 1973.